

ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA

Oktay ÖZGÜL *

ÖZ: Bu makalede, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin önemli bir kesimini oluşturan Erzurum iline bağlı Tortum-Kapıkaya köyünde yer alan bir Urartu kalesi incelenmiştir. İlk önce kalenin bulunmuş olduğu yerin coğrafyası ve antik çağlardaki fiziksel ve siyasi durumu ele alınmıştır. Daha sonra eski çağ tarihi bakımından M.Ö 9-6. Yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'nun tek hâkimi olan Urartu Devleti zamanındaki durumu ele alınmıştır. Çalışmada Urartular'ın kuzeye doğru açılmasında önemli bir kale olan Kapıkaya'nın lokalizasyonu incelenmiştir. Ayrıca yaptığımız yüzey araştırmalarında bulduğumuz arkeolojik kanıtlar da kalenin Urartular'ın bölgedeki yayılımı açısından önemlidir. Çünkü bölgede Urartu varlığını bütün boyutları ile açıklayacak malzeme ne yazık ki yeterli değildir. Ancak yapılan araştırmalar ve bulunan kaleler sayesinde Urartular'ın bölgeyi ihmal etmedikleri, hem yerleşme amaçlı, hem de askeri amaçlı kullandıkları görülmektedir. Zaten Tortum'un da içinde bulunduğu bu vadiler, antik çağlardan beri savunmaya ve kale yapmaya son derece müsait yerlerdir. Bu çalışma, hem Urartular'ın kuzey yayılımını kanıtlar nitelikte bir çalışma olması, hem de Urartular'ın bu vadiler ile Karadeniz'e ulaşma hedefleri açısından değerlendirilebilecek olması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Tortum Coğrafyası, Kapıkaya, Kalesi, Urartular, Çoruh Havzası

AN IMPORTANT URARTUIAN CASTLE IN TORTUM, ERZURUM: KAPIKAYA

ABSTRACT: This article examines an Urartian castle which is located on Kapıkaya village in Tortum, Erzurum, which is an important place in North-eastern Anatolia. The article, primarily, deals with the physical and political condition of the place where the castle during the ancient periods. Then, in terms of ancient history, the situation of the castle during Urartian Period when it the only power in the Eastern Anatolia between 9th and 6th centuries B.C. was studied. The study examines the localisation of Kapıkaya, which was an important castle for Urartian in opening to the north. In addition, the archaeological evidence that we found during the surface examinations we conducted shows the importance of the castle for the Urartian to spread to the region. Because the amount of the materials that will help us learn about Urartian existence in the area with all aspects is unfortunately not enough. However, with the help of the conducted

* Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. oktayozgul@hotmail.com

studies and the castles found, it is obvious that the Urartian did not neglect the region and did benefit from it for both settlement and military purposes. As a matter of fact, such valleys including Tortum are extremely proper places for defence and building castles since ancient times. This study is significant not only for the fact that it has the characteristics of proving the spread of Urartu to the north but also of the goals of the Urartian to reach the Black Sea region through these valleys.

Keywords: Erzurum, Tortum geography, Kapıkaya, Castle, the Urartian, Coruh Basin

Giriş

Erzurum ilinin kuzeyinde yer alan Tortum ilçesi, idari olarak Erzurum'a bağlı olmakla birlikte, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü içerisinde ve Çoruh Irmağı'nın önemli kollarından birisini oluşturan Tortum Çayı Vadisi'nde yer almaktadır (Harita1). Doğusunda Akdağlar, batısında Mescit Dağları, güneybatısında Dumlu Dağları ve Kargapazarı Dağları bulunmaktadır Batısında İspir, kuzeyinde Yusufeli, kuzeydoğusunda Oltu, doğusunda Narman, güneydoğusunda Pasinler ve güneyde ise Erzurum ili yer almaktadır. Yaklaşık olarak 1900 km²'lik bir yüzölçümü sahip olan Tortum ilçesi, tarihi, coğrafi ve sosyo-ekonomik açıdan Erzurum yöresinin önemli bir kısmını oluşturur.¹

İlçenin jeolojik yapısını dar ve uzun vadiler ile tepelik alanlar oluşturur. Bu yer şekillerinin oluşmasında tektonik hareketler büyük bir rol oynamıştır. Tektonik hareketler ile yükselen saha, akarsular ile parçalanarak bugünkü görünümünü kazanmıştır (Harita 2).²

Yer şekilleri arasında dağlar, önemli bir yer tutar. Mescit Dağı (3289 m), Dumlu Dağı (3169 m), Eğerli Dağı (3087 m), Dadaş Dağı (2994 m), Çiçek Dağı (3195 m), Kılı Dağı (2530 m), Kemerli Dağı (2770 m), Çağ- det Dağı (2502 m), Tevin (Çağlayan) Dağı (2509 m), Tav Dağı (2244 m) ve Zökün Dağı (2244 m) bölgenin önemli yükseltileridir.³

İlçenin en önemli akarsuyunu Tortum Çayı oluşturmaktadır. Tortum Çayı, kaynağını Dumlu Dağlarının kuzey yamaçlarından alarak kuzeye doğru derin bir vadi içinde akmaya devam eder (3169 m). Daha sonra havzayı çevreleyen yüksek dağlardan beslenerek önce Tortum Gölü'ne ardından da

¹ Oğuz Yılmaz, *Tortum Çayı Havzası'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1991, s. 3 vd.; İbrahim Atalay, "Mescit Dağı'nın Glasiyal Morfolojisi", *Ege Coğrafya Dergisi* – II, İzmir 1984, s. 129-138

² İbrahim Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Yay, İzmir 1982, s. 1 vd.

³ İbrahim Kopar – Cemal Sevindi "Tortum Gölü'nün (Uzundere-Erzurum) Güneybatısındaki Aktüel Sedimentasyon ve Siltasyona Bağlı Alan-Kıyı Çizgisi Değişimleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı: 60, İstanbul 2013, s. 49-66.

Oltu Çayı ile birleşerek Çoruh Nehri'ne dökülmektedir.⁴ İlçeye 35 km uzaklıkta ve ilçenin kuzeydoğusunda yer alan Tortum Gölü, heyelan sonucunda Tortum Çayı Vadisinin tıkanması ile oluşmuş bir set gölüdür.⁵ Son yapılan ölçümlere göre gölün hacmi 57,6 hm³, gölün uzunluğu 8,2 km, genişliği ise en geniş yerinde 1,4 km kadardır. Tortum Gölü'nün denizden yüksekliği ise 1010 m'dir.⁶

Tortum ilçesi arazisinin büyük bir kısmı derin vadi ve tepeliklerden oluştuğu için vadi tabanlarında sebze ve meyvecilik yapılırken tepelik sahalarda ise tarım ve hayvancılık daha yaygındır. Tortum ilçe merkezi ve çevresinde daha çok İran-Turan bozkır bitki örtüsü yayginken, kuzey taraflarında ise Avrupa-Akdeniz-Sibirya florasına ait bitki türleri daha fazla yaygındır. Bu durum hem bitki örtüsü farklılığına hem de arazi farklılığına işaret etmektedir.⁷

Bölgenin tepelik ve yüksek kısımlarında hayvancılık daha fazla iken, alt kesimlerde sebze ve meyvecilik ile tarımsal faaliyetler daha yoğunluk kazanmıştır. Bununla birlikte arazi yapısı, iklim şartları, yol durumu ve diğer sebepler ekonomik faaliyetleri sınırlandırmıştır. Buna rağmen azami derecede coğrafyadan faydalanan yöre halkı, olumsuz coğrafi şartları kendilerine uydurarak özgün bir ekonomik döngü oluşturmayı başarmıştır. Nitekim bölgede 2000 yılından beri sürdürmüş olduğumuz yüzey araştırmalarında bu durumu tespit etmiş olduk.

Doğu Anadolu'yu Karadeniz kıyılarına ve Kafkasya (Batım-Tiflis)'ya bağlayan Tortum, önemli tarihi yollar üzerinde yer almaktadır (Harita 3). M. Pehlivan'ın ifadesiyle, Serçeme Boğazı-İspir-Tortum güzergâhı ve Narman-Oltu-Oltur hattı, eskiçağ boyunca hem denize ulaşmak hem de maden yataklarını kontrol altında tutmak için çok kullanılan vadiler olmuşlardır.⁸ Oltur-Oltu-Narman ve Tortum'un da içinde bulunduğu bu vadiler aynı

⁴ O. Yılmaz, *age.*, s. 28 vd.

⁵ İbrahim Atalay, "Geomorphology of the Lake Tortum and Its Immediate Surroundings (NE Turkey)", *Review of the Geographical Institute of the University of İstanbul*, 1979-1980, International Edition, Number: 17, s. 49-65.
Lahn 1944. 137-138.

⁶ İ. Kopar – C. Sevindi, *agm.*, s. 49-66.

⁷ O. Yılmaz, *age.*, s. 30 vd.

⁸ Doğu Anadolu ile Doğu Karadeniz arasında yer alan Tortum'un da içinde yer aldığı Çoruh Havzası Vadileri ve Paryadros Dağları hakkında antik kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu vadiler, umumiyetle Paryadros Dağ silsileleri arasında iyi sulanmış, ormanlık yerler bulunduğundan ve birçok kesimleri de derin dereler, dik uçurumlardan oluştuğundan dolayı büyük kaleler yapmaya müsaittir. Geniş bilgi için Bk. Strabon, XII, III, 18 Ayrıntılı bilgi için bak. Pehlivan, 1991.

zamanda Roma'nın Kafkaslara açılan kapısı durumundaydılar. M. S. V ve VII. yüzyıllarda Sasaniler'in Bizans'ın mukavemetini kırmaları da yine bu vadilerde meydana gelmiştir.⁹ Günümüzde Şenkaya-Göle-Oltu-Narman'dan geçen karayolu, Tortum üzerinden Erzurum'a bağlanmakta ve bölge için çok önemli bir ulaşım değeri taşımaktadır. (Harita 4)

Eğimli ve kırık bir arazi yapısına rağmen, yerleşme, ulaşım ve verimli iklim şartlarına sahip olan bölgenin Eski Çağ tarihi hakkında maalesef yeteri kadar bilgiye sahip değiliz. Şimdiye kadar bu alanda kazısı yapılmış ve stratigrafik incelemesi ortaya çıkarılmış herhangi bir merkez olmadığından dolayı, Kapıkaya Kalesi hakkında değerlendirme yapılırken Erzurum orjinli arkeolojik veriler esas alınacaktır.

Yaptığımız yüzey araştırmalarında bölge hakkında Paleolitik ve Neolitik Döneme ait herhangi bir bulguya rastlayamadık. Ancak Erzurum ve çevresinin İlk Tunç Çağından itibaren yerleşmelere sahne olduğu düşünülürse, Tortum ilçesinin de iklim şartları, fiziki coğrafya ve sahip olduğu önemli yollardan dolayı devam eden kesintisiz bir yerleşmeye sahne olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bölgede yapmış olduğumuz arkeolojik çalışmalar esnasında Erken Demir ve Demir Çağına ait bulduğumuz kale ve yerleşmeler bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Tortum ve Çoruh Havzası, M.Ö. IV. bin sonlarında Hurri kültürünün yayılım alanı içerisinde yer almış,¹⁰ Hitit kaynaklarına göre ise, M. Ö. II. binden başlayarak Hayaşa ve Azzi Krallıklarının hâkimiyetine girmiştir.¹¹ M.Ö. XIII ve IX. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu'nun yerel krallıklarından biri olan Daya(e)ni-Diau(e)hi'nin etkisi altında yer alan bölge, M. Ö. IX ve VI. yüzyıllar arasında ise Doğu Anadolu'nun güçlü devleti olan Urartu'nun egemenliğine geçmiştir.¹²

Tüm Doğu Anadolu'da olduğu gibi Erzurum ve çevresinde de yoğun bir yerleşme ve imar siyaseti amaçlayan Urartular, bölgedeki hâkimiyetlerini kuvvetlendirerek batıya Erzincan'a kadar yayılma göstermişlerdir. Nitekim

⁹ Renee Grousset, *Histoire de l'Arménie* Paris 1973, s. 296.

¹⁰ Mahmut Pehlivan, "Karaz ve Hurriler", 100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Dergisi I, Van, 1990, s.168-176; Charles Burney - Lang. D. M., *The Peoples of the Hills*, London 1971 s. 1 vd.

¹¹ Pehlivan, *age.*, s. 29 vd; Koşay, H. Z., "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten* 91, Ankara 1959, s. 349-413; Albrecht Goetze, "Madduwattas". *MVAEG XXXII*, 1928, Leipzig, s. 1-178. H. G. Guterbock, *The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II*. *JCS X*, 1956, Boston, 60 vd.

¹² M. Pehlivan, *age.*, s. 22 vd.; G. A. Melikishvili, *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi* 1960 Moskova, 26 vd; Mirjo Salvini, *Geschichte und Kultur der Urartaer*, 1995, Darmstadt 22-23

Pasinler Kalesi, Urartu Yazıtı, Güzelhisar Avnik Yazıtı ve Horasan Yazılıtaş Yazıtı, Urartular'ın Çoruh Vadileriyle beraber bölgede hâkimiyet kurduklarının en açık delilidir.¹³

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Urartular'ın Tortum ve çevresindeki faaliyetleri ile ilgili olarak herhangi bir yazılı kaynağa rastlanmamasına rağmen, hem bölgenin fiziki yapısının müsait olması hem de Urartular'ın Karadeniz kıyılarına ulaşması açısından son derece önemli olan bu çevrede pek çok Urartu kalesine rastlanmış olmamız bu açıdan çok değerlidir.

Urartu hâkimiyetinden sonra M. Ö. 400 yılında ordusuyla Erzurum Ovası, Tortum Çayı Boyu, İspir civarı ve Bayburt Ovası üzerinden Trabzon'a geçen Ksenophon, (Anabasis-Onbinlerin Dönüşü) adlı eserinde, geçtiği yerlerdeki yaşayan çeşitli kabilelerden ve yaptıkları işlerden bahsederken, bölgenin o zamanki etnik durumunu ortaya koymuştur.¹⁴

Bilindiği üzere Urartular hâkim oldukları yerlerde kale ve garnizon inşa ederken bazı şeylere dikkat emişlerdir. Bölgenin yol durumuna, arazi yapısına ve su kaynaklarına göre yüksek ve sarp kayalıklara yaptıkları kaleler ile hem bölgeyi kontrol altına almayı amaçlamışlar hem de yerleşme ve idare merkezli kullandıkları kaleler ile yöre halkının ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı düşünmüşlerdir.¹⁵

Urartu'nun kuzey yayılımındaki önemli bölgelerden bir olan Tortum ve çevresinde A. Ceylan başkanlığında yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Kapıkaya Kalesi, hem konumu hem de üzerinde yer aldığı yol güzergâhı dolayısıyla çok stratejik bir kaledir. Ayrıca yapım tekniği, mimari

¹³ Margaret R. Payne, *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2006, s. 68-89, 253; Alpaslan Ceylan "Horasan Ve Çevresi Araştırmaları Işığında Yazılıtaş Yazıtı", *Çağlayan Aras*, 2002, s.14-16, W, Orthman "Eine Urartaeischer Inschrift in Avnik" *Archiv für Orientforschung* 22/1968-69; Aydın, N. "Güzelhisar Urartu Kitabesi", *Belleten LV* /213, 1991, Ankara, 323-330.

¹⁴ Lehmann-Haupt C.F, *Armenien II-2* 1926, Leipzig, s.704 vd; Anabasis'te Yukarı Aras boylarında yaşayan Phasianlar (demircilikle uğraşanlar) Tortum ve Yusufeli çevresinde yaşayan Khalybler, daha sonraları Tao veya Tayk diye anılacak olanlar ve İspir çevresinde de Saspirler ve Herpasos (Çoruh Irmağı) boyunca da Skythenler'in yaşadığından bahsedilir. Ayrıca bir başka antik kaynak olan Strabon'da bu vadilerde yaşayan çeşitli İskit boyları olduğunu ifade eder; Strabon, (XII, III, 18)). Antik kaynaklardan anlaşılacağı üzere Kür ve Çoruh vadileri içerisinde yer alan Tortum ve çevresi M.Ö. V ve IV. yüzyıllarda İskitlerin hâkimiyeti altında idi. İskitler'in yıkılmasından sonra bölgede var olan çeşitli İskit boyları herhangi bir yere göç etmeyerek yöre halkına karışmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ksenophon 1984, IV, IV, 18; V, 34; VI, 4-5, 24-27; VII, VIII, 25; İbrahim Tellioglu, "Kimmer ve İskit Göçeri'nin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* s. 27, Erzurum 2005, s. 237-245.

¹⁵ Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997, s. 50 vd.

özelliği ve mevcut coğrafyadaki diğer kalelerden biraz daha büyük oluşu, Kapıkaya Kalesi'ni çok farklı kılmaktadır. Kaledeki ilk araştırmamızı 2005 yılında gerçekleştirdik.¹⁶

Kapıkaya Kalesi 1

2009 yılında Kapıkaya Kalesi'nde detaylı bir çalışma imkânı bulduk. (Foto 1; Çizim 1).¹⁷ Kale, Erzurum ili Tortum ilçesinin 26 km batısında yer alan Kapıkaya Köyü'nün 1 km kuzeyinde bulunmaktadır. Kapıkaya Kalesi, 44.5554.056 K, 46.646.95.570. D. koordinatlarındadır. Yüksekliği 2188 m olan kale, köyden 110 m yükseklikte yer almaktadır.

Kalenin batısında bir Urartu Göleti yer almaktadır (Foto 2-3). Bu kalenin önemli görevlerinden biri ise, hayvancılık bakımından önem taşıyan bu göleti muhafaza etmektir. Bilindiği gibi Urartu sulama göletleri, Urartu'nun bölgedeki hâkimiyetinin daha iyi sağlanması için yapılmış tarım ve hayvancılık bakımından son derece önemli olan sulama yapılarıdır. Bu yapılara Urartu'nun hâkim olduğu hemen hemen her yerde rastlamak mümkündür.¹⁸ Günümüzde bölgede halen hayvancılık yapılmaktadır. 1979 yılında gölet, DSİ tarafından genişletilerek yöre halkı için daha kullanışlı bir hale getirilmiştir.

4,5-5 m yüksekliğinde olan kalenin sur duvarları günümüze kadar gelmeyi başarmıştır (Foto 4-5). Sur duvarlarının kalınlığı ise 2.80 cm ile 3.40 cm arasındadır. Urartu'nun bu bölgede sıkça kullandığı bir yöntem olan ve Kiklopik teknikte yapılan sur duvarlarının ebatları yer yer değişiklik göstermektedir (Foto 6-7). Kaledeki taşların dış yüzeyleri tıraşlanmış ve düzleştirilmiştir. Sur duvarlarının geniş olmasından dolayı, duvar yapılırken orta kısımları bu düzletme işleminden sonra çıkan taşlar ile daha küçük taşlarla doldurulmuştur.¹⁹ Kalenin kapısı, kalenin güneybatı köşesine yapılmıştır. Kalenin giriş kapısı 280 cm olup kale yoluna, kale kapısından aşağıya doğru bir yay çizilerek inilmektedir. Bunun gayesi kale kapısının daha

¹⁶ Alpaslan Ceylan, "2005 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı -I*, Ankara 2007, s. 163-182.

¹⁷ Alpaslan Ceylan Başkanlığında yürüttüğümüz çalışmaların 2009 yılı yayınları için bk. Yasin Topaloğlu – Akın Bingöl vd. "2009 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı - II*, Ankara 2011, s. 1-21; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları*, Erzurum 2008.

¹⁸ Oktay Belli, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, İstanbul, 1997 s. 1 vd.

¹⁹ Altan Çilingiroğlu, "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat*, II, 1983 28 vd.

korunaklı olmasını sağlamaktır. İkisi kalenin sağında ve solunda olmak üzere kalede toplam altı burç yer almaktadır.²⁰

Yukarıda da bahsettiğimiz fiziki çevre şartlarından dolayı kale, mimari bakımdan topografik alana uygun bir tarzda inşa edilmiştir. Kale yapılırken Doğu Anadolu'nun dağlık yapısı, arazi yapısı ve eğimi dikkate alınmıştır. Kalenin alt kısımlarında ve eteklerinde yıkılmış olan yapı kalıntıları yer almaktadır. Bölgede birçok kalede Urartular'ın bu şekilde yapmış oldukları yapılara rastlanabilir. Bu yapılar, yıkık bir halde olduğundan dolayı hangi amaçla yapılmış olduğu anlaşılamamaktadır.²¹ Kalede yer yer kaçak kazı izlerine rastlanmaktadır. Bölge için stratejik öneme sahip olan bir Urartu kalesidir. Keramik bakımından zengin olan kalede Urartu ve Erken Demir Çağ keramikleri tespit edilmiştir (Foto 8-9; Çizim 2-3).

Kapıkaya Kalesi-2

Bölgede yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında ikinci bir kale daha tespit ettik. Kapıkaya Kalesi 2 adını verdiğimiz kale, Erzurum ili Tortum ilçesinin 26 km batısında bulunan Kapıkaya Köyü'nde bulunmaktadır (Foto 10). Köyün 2 km kuzeyinde bulunan kalenin güneyinde, Kapıkaya Göleti ve 1 km güneydoğusunda ise Kapıkaya Kalesi-1 yer almaktadır.

Kalenin sur duvarları tamamen yıkılmış olup, yıkılan duvar taşları köylüler tarafından toplanarak amaçsız bir şekilde kümeler oluşturulmuştur (Foto 11-12). Köylüler arazi şartlarından dolayı tarım yapabilecek bir alana ihtiyaç duyduklarından dolayı böyle bir yola başvurmuşlardır.

Kalenin sur duvarları özellikle kalenin güney kısmında daha belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Kale, Kapıkaya 1 örneğinde olduğu gibi tipik kiklopik tarzda çok büyük olmayan kaba taşlarla inşa edilmiştir. Kalenin iki sur duvarının olduğu belirgin bir şekilde görülmektedir (Foto 13). İkinci sur duvarları ise, hemen hemen yok olmuştur. Kalenin hemen eteklerinde

²⁰ Bu şekilde yapılan Urartu kalelerinin, burç sayısı kalenin büyüklüğüne göre değişmektedir. Bu tip Urartu kaleleri genelde vadi tabanlı arazilerde yapılmış kalelerde daha fazla göze çarpmaktadır. Bölgede yapılmış diğer Urartu kalelerinin yapısal özellikleri hakkında bk. Alpaslan Ceylan, "2001 Yılı Erzincan-Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması", 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2003, s. 310 vd; Alpaslan Ceylan- Akın Bingöl-Yasin Topaloğlu, 2006 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırması.

²¹ Bu şekilde yapılmış kalelere Erzurum Pasinler Kalesi başta olmak üzere Horasan Hasanbey Kalesi, Iğır Bığır Kalesi, Aşağı Kom, Yukarı Kom Kalesi vb. örnek gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bk: Mustafa Erkmén - Alpaslan Ceylan, "2001 Pasinler Kalesi Kazısı", *XIII. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara, 2003, s. 17-28; 2003, 17-28; Oktay Özgül, *Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.

düzleştirilmiş olan alanda, ikinci sıra sur duvarları kısmen de olsa görülebilmektedir. Kalenin iç kesimde Kapıkaya 1 de olduğu gibi yine çok sayıda kaçak kazıya rastlanmıştır.

Kaledeki keramik verileri Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Erken Demir Çağı ve Orta Demir Çağı'na (Urartu) aittir (Foto 14-15; Çizim 4-5). Keramik bakımından Kapıkaya 1'e göre çok zengin olan kaledeki Erken Demir Çağı'na ait emzikli keramikler de oldukça dikkat çekicidir. Kapıkaya Kalesi-1'den daha yüksekte ve daha stratejik konumda olan kale, Urartu özelliği gösteren bir kaledir. Ancak Urartular döneminde bölgede egemen olan Diauehi Krallığı tarafından da bu kalenin kullanılmış olduğuna şüphe yoktur. Kaleler Geç Kalkolitik Çağda yerleşim görmüş İlk Tunç ve Demir Çağlarında da varlıklarını devam ettirmişlerdir.²²

Sonuç

Sonuç itibarıyla Urartular'ın kuzeye doğru yayılmalarında önemli bir görev üstlenen Tortum ve çevresi, Urartu için çok önemli bir bölge olmuştur. Bölgede yapmış oldukları kalelerden, bu durum rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Tortum Kapıkaya'da tespit ettiğimiz bu iki kale, hem mimari hem de keramik bulguları bakımından Urartu özelliği göstermektedir. Kale, Urartular'ın bölgedeki hâkimiyetlerini göstermesi bakımından son derece anlamlıdır.

Urartular'ın bölgede yapmış oldukları böyle büyük kaleler, bu vadileri Urartuların hem iskân hem de askerî amaçlı kullandıklarını göstermektedir. Bölgede A. Ceylan başkanlığında sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları neticesinde Urartu kale ve höyüklerinin sayısının gün geçtikçe arttığını görmekteyiz. Bu durum bize Urartu askerî mimarisinin kuzey yönündeki yayılmasını göstermesi bakımından çok önemlidir. Çünkü Urartu'nun doğmuş olduğu topografik ve coğrafi alana tamamen zıt bir arazi yapısında ortaya çıkan bu kaleler, Urartular'ın araziye kendilerine ne kadar uydurduklarını ve araziye olumlu kullandıklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Bölgede yapılacak olan yüzey araştırmaları ve incelemeler sayesinde Urartu'nun Çoruh vadilerindeki mimari ve askerî varlığı çok daha netlik kazanacak, Urartuların çağdaşlarına göre araziye kullanmadaki becerileri daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

²² Mahmut Pehlivan, *En Eski Çağlardan Erzurum'un Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Basılmamış Doktora Tezi Erzurum 1984, s. 80 vd.

KAYNAKÇA

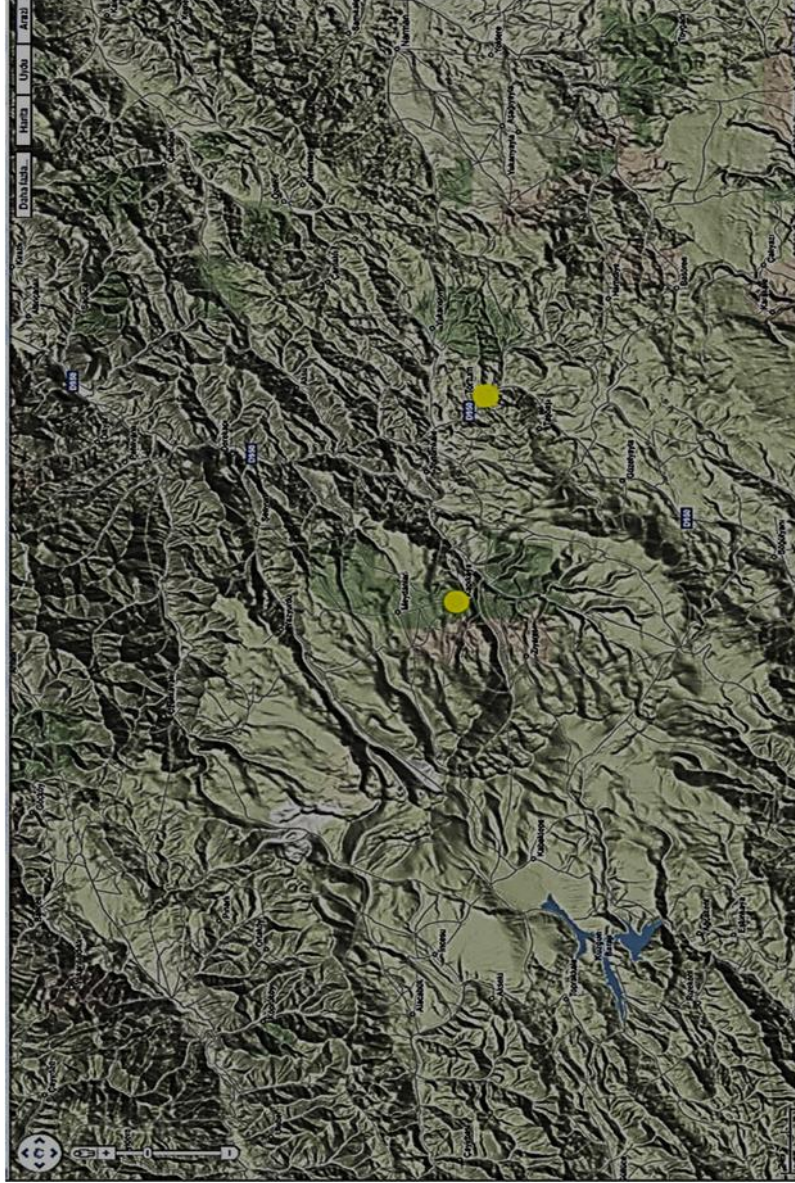
- Atalay, İbrahim, "Mescit Dağı'nın Glasiyal Morfolojisi", *Ege Coğrafya Dergisi* - 2, İzmir, 1984, s. 129-138.
- , "Geomorphology of the Lake Tortum and Its Immediate Surroundings (NE Turkey)", *Review of the Geographical Institute of the University of İstanbul*, 1979-1980, International Edition, Number 17: s. 49-65.
- , *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1982.
- Belli, Oktay, *Doğu Anadolu'da Urartu Sulama Kanalları*, İstanbul, 1997.
- Burney, Charles A. – Lang. D. M., *The Peoples of the Hills*, London, 1971.
- Ceylan, Alpaslan, "2005 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı Ankara – I*, 2007, s. 163-182.
- , "Horasan ve Çevresi Araştırmaları Işığında Yazılıtaş Yazıtı", *Çağlayan Aras*, 2002, s. 14-16.
- , *Doğu Anadolu Araştırmaları*, Erzurum, 2008.
- , 2001 Yılı Erzincan-Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırması, *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara* 2003, s. 311-324.
- Ceylan, Alpaslan- Bingöl, Akın-Topaloğlu, Yasin 2006 Yılı Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı Ankara* 2007. 3, s.129-149.
- Çilingiroğlu, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997.
- , "Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler", *Arkeoloji-Sanat*, II, 1983 28 vd.
- Goetze, Albrecht, "Madduwattas", *MVAEG XXXII*, Leipzig, 1928, s. 1-178.
- Grousset, Renee, *Histoire de l'Arménie* Paris, 1973.
- Guterbock, H.G., *The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II*, JCS X, Boston, 1956.
- Kopar, İbrahim – Sevindi, Cemal, Tortum, "Gölü'nün (Uzundere-Erzurum) Güneybatısındaki Aktüel Sedimentasyon ve Siltasyona Bağlı Alan-Kıyı Çizgisi Değişimleri", *Türk Coğrafya Dergisi* – 60, İstanbul, 2013 s. 49-66.
- Koşay, Hamit Zübeyr, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu". *Belleten* 91, Ankara, 1959, s. 349-413.
- Ksenophon, *Anabasis*, İstanbul, 1984.
- Lehmann-Haupt C. F, *Armenien* II-2 1926, Leipzig.
- Lahn, E., "Tortum Gölü ve Şelalesi", *Türk Coğrafya Dergisi* - 5-6, İstanbul, 1944, s. 137-138.
- Melikishvili, G. A. *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi* Moskova, 1960.

- Payne, Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2006.
- Pehlivan, Mahmut, En Eski Çağlardan Erzurum'un Yıkılışına Kadar Erzurum Ve Çevresi, Basılmamış Doktora Tezi Erzurum 1984.
- , "Karaz ve Hurriler", *100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Dergisi* - I, Van, 1990, s. 168-176.
- , *Daya(e)ni-Diau(e)hi*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991.
- Salvini, Mirjo. *Geschichte und Kultur der Urartaer*, 1995, Darmstadt.
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, 2000.
- Tellioğlu, İbrahim, "Kimmer Ve İskit Göçleri'nin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* - 27, Erzurum, 2005, s. 237-245.
- Topaloğlu, Yasin –Akın Bingöl vd., "2009 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *28. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II Ankara*, 2011, s. 1-21.
- Yılmaz, Oğuz, *Tortum Çayı Havzası'nın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1991.
- Orthmann, W, "Eine Urartaischer Inschrift in Avnik" *Archiv für Orientforschung* 22/1968-69, Aydın, N., "Güzelhisar Urartu Kitabesi", *Belleten LV /213*, 1991, Ankara, 323-330.

ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA

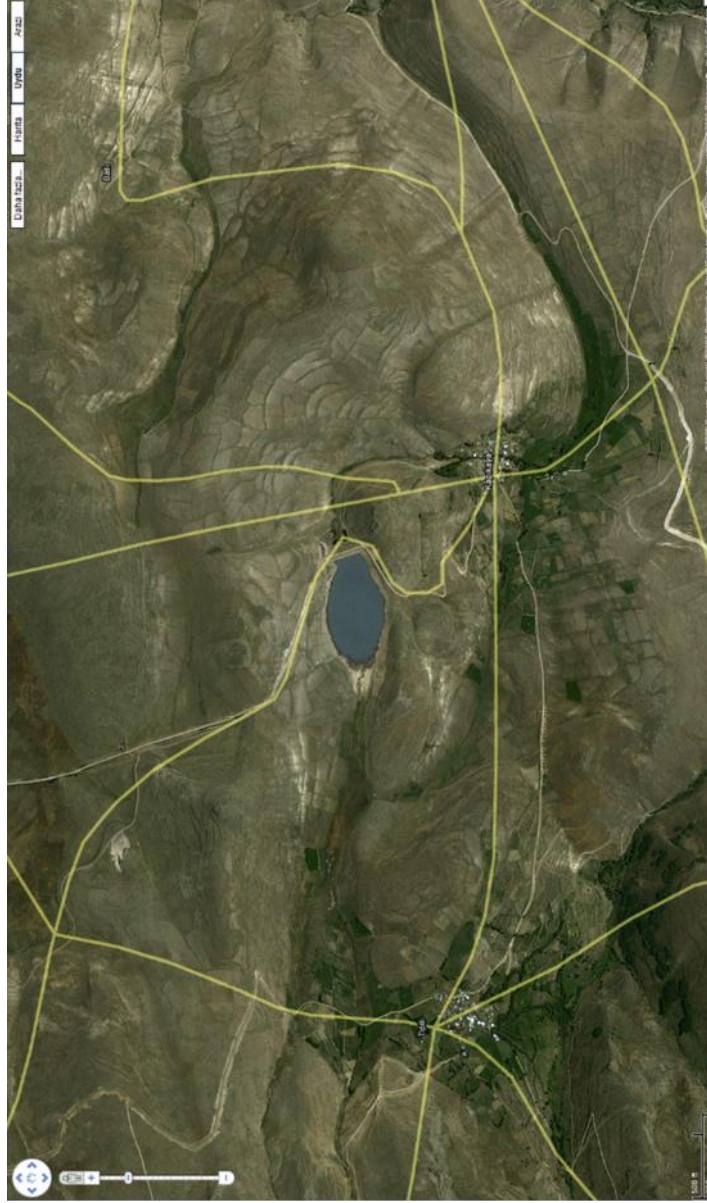


Harita 1. Doğu Anadolu Haritası

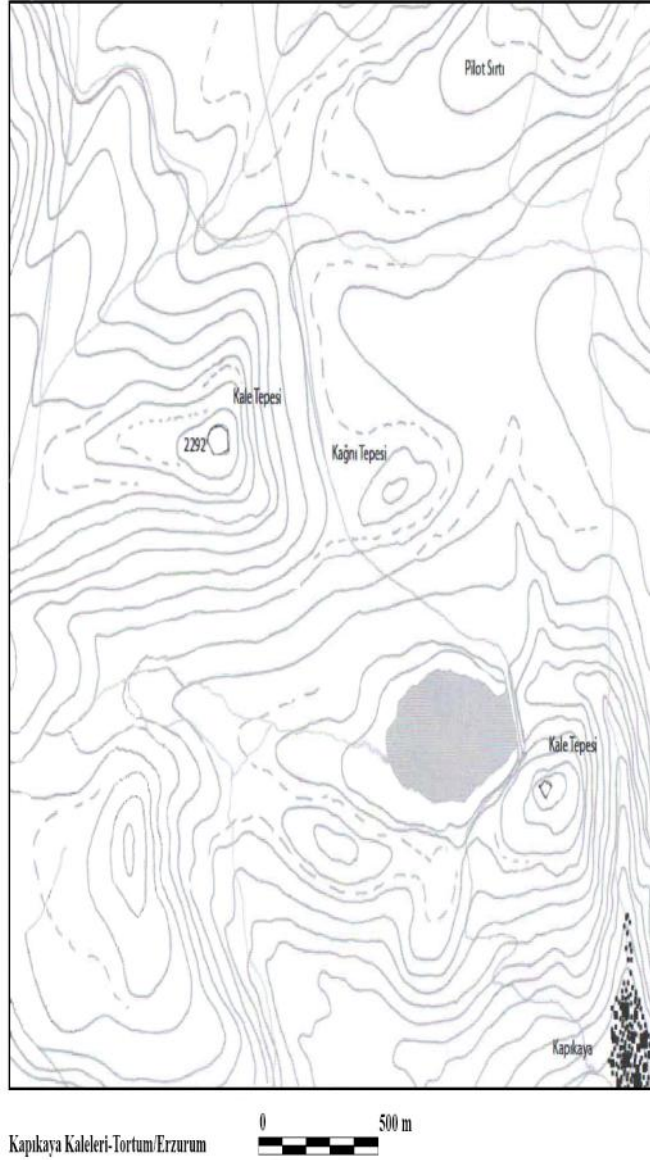


Harita 2. Tortum Kapıkaya Kalesi

ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA



Harita 3. Torum Kapıkaya Kalesi ve Su Gölünün Uydudan Görünümü



Harita 4. Tortum Kapıkaya Kaleleri I-II.

ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA



Foto 1. Kapıkaya Kalesi



**Foto 2. Kapıkaya Kalesi'nin Batısındaki Urartu Göleti
(DSİ Tarafından Genişletilmiş Hali)**

OKTAY ÖZGÜL



Foto 3. Kapıkaya Kalesi'nin Batısındaki Urartu Gölü'nün Uzaktan Görünümü



Foto 4. Kapıkaya Kalesi 1 Sur Duvarlarından Bir Görünüm

ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA



Foto 5. Kapıkaya Kalesi 1 Sur Duvarları



Foto 6. Kapıkaya Kalesi, Kiklopik Teknikte Yapılmış Sur Duvarları



Foto 7.Kapıkaya Kalesi Sur Duvarları



Foto 8. Kapıkaya Kalesi 1 Keramikleri



Foto 9. Kapıkaya Kalesi 1 Keramikleri



Foto 10. Kapıkaya Kalesi 2

OKTAY ÖZGÜL



Foto 11. Kapıkaya Kalesi 2



Foto 12. Kapıkaya Kalesi 2



Foto 13. Kapıkaya Kalesi 2 Sur Duvarları

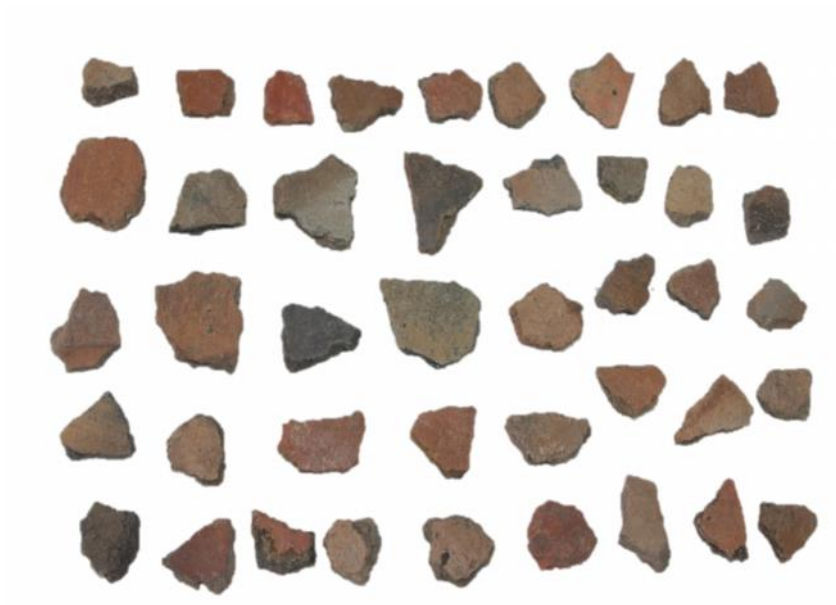
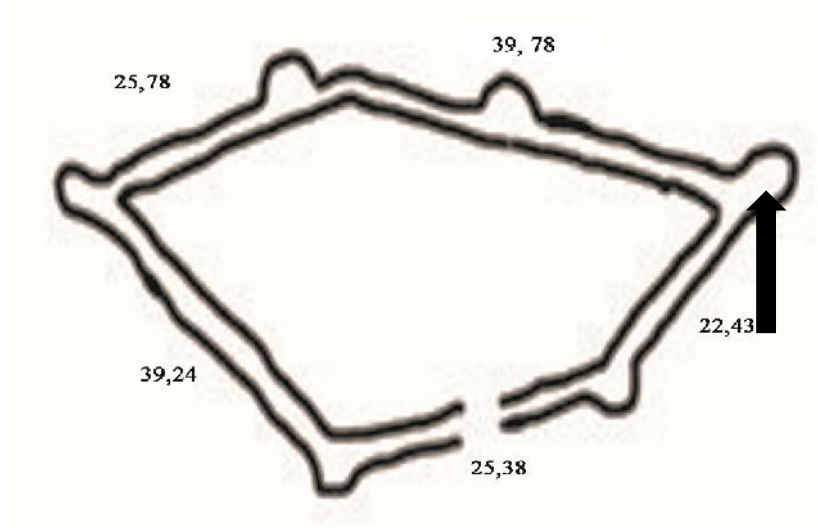


Foto 14. Kapıkaya Kalesi 2 Keramikleri

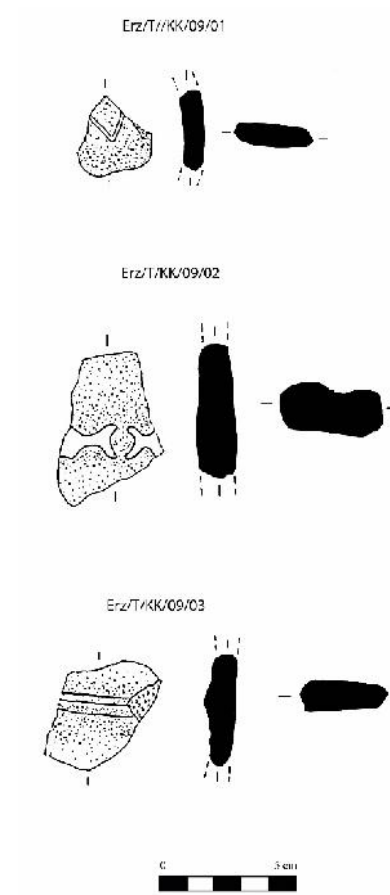


Foto 15. Kapıkaya Kalesi 2 Keramikleri

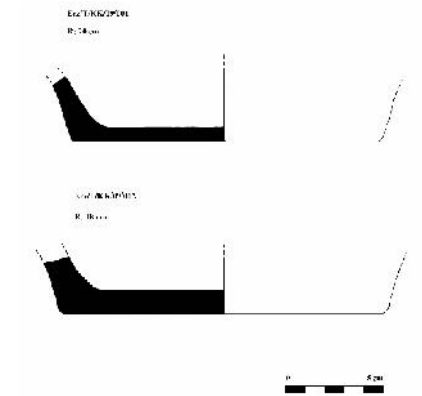


Çizim 1. Kapıkaya Kalesi – I Plan Çizim

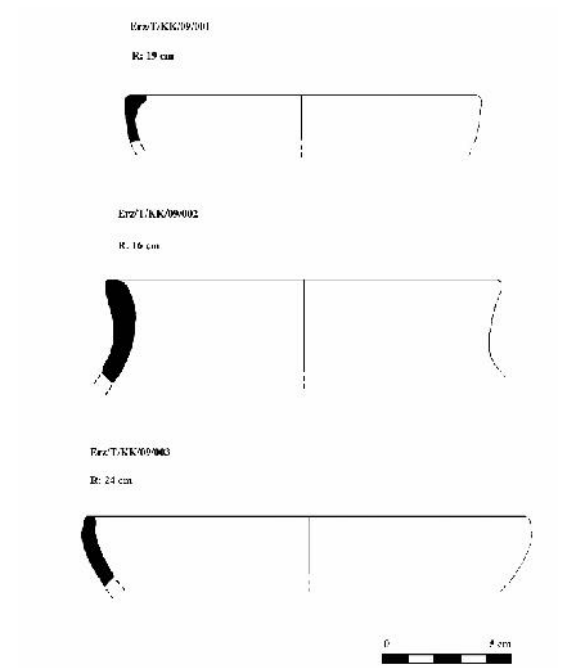
ERZURUM TORTUM'DA ÖNEMLİ BİR URARTU KALESİ: KAPIKAYA



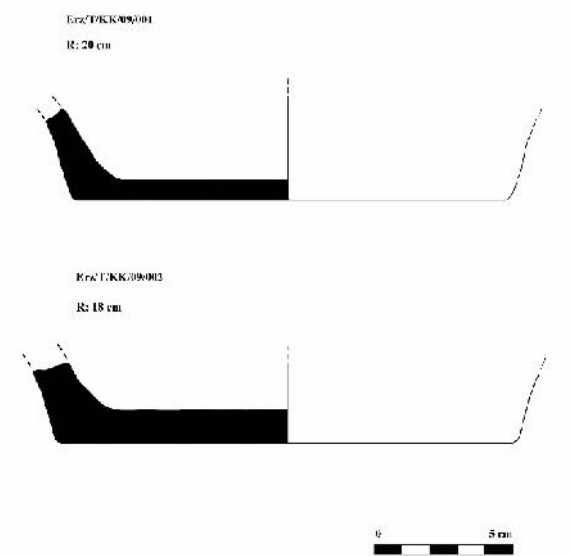
Çizim 2. Kapıkaya Kalesi 1
Keramik Çizimleri



Çizim 3. Kapıkaya Kalesi 1



Çizim 4. Kapıkaya Kalesi 2 Keramik Çizimleri



Çizim 5. Kapıkaya Kalesi 2